

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

ВСТУП

Гуманізм, формування цілісної картини світу — провідна тенденція розвитку української національної школи. Особливо значущі ці ідеї для змісту початкової мовної освіти, оскільки характерною рисою дитячої творчості є синкретизм — органічне поєднання різних видів мистецтв в одній художній дії (Л.С. Виготський). Ідея інтеграції змісту й форм навчання, зокрема інтегрованих уроків, є актуальною, привертає значну увагу широкої педагогічної громадськості.

Дидактичні особливості інтеграції змісту навчання досліджували В.Р. Ільченко, В.Ф. Паламарчук, О.Я. Савченко та ін. Специфіці інтегрованого уроку у малокомплектній школі присвячує дослідження Н.І. Присяжнюк. Методичне ж забезпечення інтегрованих уроків мови й мовлення, в тому числі уроків мислення в природі, потребує обґрунтування та конкретизації.

Інтегроване навчання, зокрема інтегровані уроки мови й мовлення, являють собою один із напрямків методичного забезпечення сучасного уроку в початкових класах.

Система інтегрованих уроків мови і мовлення у початкових класах, сконструйована з блоків знань про інші предмети та види діяльності, що об'єднуються навколо однієї теми, покликана сформувати у дітей здатність сприймати явища й предмети різнобічно і водночас — емоційно, системно, прищепити почуття національної свідомості, утвердити ідеали правди, добра, краси.

Дидактичні можливості інтегрованих уроків створюють сприятливі умови для реалізації особистісно-орієнтованого, розвивального навчання.

Головне у методичному забезпеченні інтегрованих уроків мови і мовлення — обґрунтування способів, прийомів управління сприйманням, уявою, мисленням, словесною творчістю та пізнавальною діяльністю дітей молодшого шкільного віку в умовах диференційованого навчання. У пропонованому посібнику розв'язуються ці актуальні проблеми з позицій нової парадигми освіти, теорії мовленнєвої діяльності, на основі новітніх даних дидактики та передового педагогічного досвіду.

У чому полягає розвивальна сутність інтегрованих видів діяльності? Чому так важливо навчання рідної мови в початкових класах осягати фантазією, грою, красою природи і людських взаємин, самобутньою творчістю дитини? Чому інтегровані курси та інтегровані уроки ми вважаємо важливим напрямком методичного оновлення навчально-виховного процесу саме в початкових класах?

Перспективність цього методичного підходу полягає передусім у тому, що він дає змогу так би мовити “вирівнювати”, нівелювати деякі слабкі сторони предметної системи навчання, подолати розрізненість, фрагментарність у сприйманні довкілля та рідної мови. І водночас, синтезуючи сильні сторони предметного викладання, створює сприятливі умови для формування у дитини *здатності сприймати предмети та явища різнобічно, системно, емоційно*.

Інтегровані уроки становлять собою часткову інтеграцію змісту, на відміну від повної, коли пізнання дітей організовується за допомогою інтегрованих курсів: “Довкілля”, “Музика і рух”, “Художня праця”, “Природознавство”, “Ознайомлення з навколишнім”.

Інтегровані уроки поєднують блоки знань із різних навчальних предметів навколо однієї теми з метою інформаційного та емоційного збагачення сприймання, мислення, почуттів учнів. Це дає змогу пізнати певне явище з різних сторін, досягти цілісності знань.

Наприклад, учитель буде інтегрований урок з теми “Стежками зимового лісу”. Для створення в уяві дітей літературно-художнього образу зимового лісу пропонує дітям прослухати вірш Якуба Коласа “Зима”, розглянути під музичний супровід картину Шишкіна, на якій зображено зимовий ліс. У даному випадку зміст уроку зінтегровано з різних видів діяльності.

Власне, це і є урок інтегрованого змісту

Важливою умовою ефективного використання інтегрованих засобів навчання є з’ясування істотних відмінностей між уроками з використанням міжпредметних зв’язків та уроками інтегрованого змісту.

Уроки з використанням міжпредметних зв’язків, за визначенням О.Я. Савченко, містять запитання й завдання з інших навчальних предметів, які мають допоміжне значення. Це короточасні елементи уроку, які допомагають глибокому сприйманню й осмисленню нових понять, активізують словесну творчість дітей. Наприклад, у другому класі вчитель спільною темою “Синичка” об’єднує уроки з курсу “Я і Україна”, художньої праці, української мови й мовлення. Під час опрацювання мовного матеріалу з теми “Головні слова у реченні” формулює мовленнєві завдання:

— розгляньте вироби синичок із пластиліну, які ми ліпили на уроках художньої праці, і опишіть словами, яка шапочка у пташки, як вона вбрана;

— пригадайте, як ми у нашому гайку розглядали синичок, прислухалися до їхнього співу, спостерігали, як вони поведуться взимку. Спробуймо скласти колективну розповідь “Як живеться синичці взимку”.

Розділ I

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ІНТЕГРОВАНОГО УРОКУ

1. 1. Організація інтегрованих уроків, їх місце у навчально-виховному процесі

Розробляючи систему інтегрованих уроків мови й мовлення, ми переконалися, що найперспективнішою є така організація пізнання, коли темою дидактичного матеріалу об'єднуються уроки рідної мови та ряду інших навчальних предметів (читання, природознавства, художньої праці, музики).

Основними такими темами, які є наскрізними у початковому навчанні, є: “Я — у світі природи”, “Я — у світі культури”, “Я — серед людей”.

Тематична єдність дидактичного матеріалу на уроках різних навчальних предметів — визначальний методичний підхід до організації пізнання мовних явищ у контексті мовленнєвої діяльності учнів. Він дає можливість створити мотив пізнання граматичних абстракцій та словесної творчості, індивідуалізувати навчання через раціональне використання міжпредметних зв'язків та засобів інтеграції; є важливим засобом диференціації навчання за способами та мірою допомоги.

Водночас ідейно-тематичне, мистецьке, жанрове багатство текстового матеріалу, який використовується для створення мовленнєвих ситуацій, побудови комплексних вправ, вводить дітей у світ добра та краси, істини, сприяє розширенню кругозору дітей, збагаченню їх словника та граматичної структури мовлення. Саме ці чинники, за визначенням видатного педагога Л.В. Занкова, створюють передумови для розвивального навчання.

Тематична єдність дидактичного матеріалу на уроках ряду навчальних предметів дає змогу спланувати систему уроків мови й мовлення, у яких раціонально поєднуються різні їх види:

1) *вступні уроки* до певної навчальної теми з використанням міжпредметних зв'язків та інтегрованих видів діяльності;

2) *базові уроки*, спрямовані на корекцію, контроль, на вироблення навичок, умінь, узагальнення, систематизацію виучуваного мовного матеріалу, на яких не використовуються інтегровані засоби навчання; ефективними тут є міжпредметні зв'язки;

3) *заключні уроки* з вивчення певної теми із широким використанням інтегрованих видів діяльності як засобу активізації словесної творчості, розкриття виражальних можливостей мовних засобів (слова, граматичні форми, інтонації).

На перших вступних уроках, присвячених вивченню нової теми, головна увага зосереджується на формуванні нових уявлень і понять,

а зв'язні висловлювання дітей (часто — із відчутною допомогою педагога) супроводжують пізнавальні процеси, увиразнюють, конкретизують їх. Уданому випадку своєчасним є використання міжпредметних зв'язків та інтегрованого навчання (особливо, коли йдеться про введення опорних знань).

Уроки формування навичок, умінь, узагальнених мовних знань передбачають поступове зростання рівня творчої активності і самостійності при виконанні мовленнєвих завдань. У даному випадку перевага надається конструктивній діяльності з елементами творчої (переконструювання, доповнення, відновлення, редагування, переказ тексту; складання зв'язних висловлювань за робочими матеріалами). Великого розвиваючого значення набуває використання міжпредметних зв'язків. Інтегровані види діяльності є не зовсім доцільними.

Завершальні уроки з певної теми характеризуються високим рівнем словесної творчості дітей. Цьому значною мірою сприяє інтеграція видів діяльності, змісту навчальних предметів.

Обґрунтовуючи місце інтегрованих уроків у навчально-виховному процесі, ми виходили із добутих наукових даних щодо структури процесу формування мовних знань у єдності їх засвоєння та застосування у мовленні, що наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Структура процесу формування мовних знань у єдності засвоєння та застосування їх у мовленні

Етапи формування мовних знань	Засвоєння власне мовних знань	Оволодіння уміннями вживати виучувані мовні знання у зв'язному мовленні
I. Початковий етап — ознайомлення з мовними знаннями	— актуалізація знань і досвіду, мотивація навчальної діяльності; — виділення і узагальнення істотних ознак поняття; — встановлення зв'язків між ознаками, введення терміна, його осмислення;	— актуалізація набутих мовних знань до введення поняття.
II. Етап закріплення, корекції, контролю, узагальнення	— осмислення і закріплення істотних ознак поняття та його зв'язків;	— розширення уявлень про значення слова, його сполучуваність, функціональну роль;

	<ul style="list-style-type: none"> — розрізнення виучуваного поняття від зовні схожих; — встановлення міжпонятійних зв'язків, відпрацювання опорних умінь; — підготовка до сприймання наступного матеріалу; 	— активізація типових синтаксичних конструкцій, розвиток узагальнених способів мовленнєвої діяльності.
III. Етап застосування здобутих знань	— удосконалення мовних знань, розгляд мовних засобів у функціональному аспекті.	— розвиток умінь розповідати, списувати, міркувати.

Головний принцип організації інтегрованого уроку. Конструюючи той чи інший інтегрований урок в системі уроків мови й мовлення, учитель відчуває певні труднощі у доборі та поєднанні змісту з інших предметів, видів діяльності з метою активізації словесної творчості дітей. Чим слід керуватися у даному випадку?

Визначальним критерієм у доборі змісту та видів діяльності у процесі пізнання мовних явищ є сукупність дидактичних цілей уроку мови й мовлення, яка може бути представлена ієрархічно (табл. 2).

Таблиця 2

Сукупність дидактичних цілей уроку мови й мовлення

Дидактичні цілі уроку мови й мовлення	<ul style="list-style-type: none"> — сприймання, осмислення нових знань з лексики, граматики, правопису; — розвиток інтелектуальних умінь (мислення, усного й писемного зв'язного мовлення та ін.); — відпрацювання навичок каліграфічного й грамотного письма; — удосконалення опорних умінь; — узагальнення, встановлення міжпонятійних зв'язків; — підготовка до сприймання наступного матеріалу.
---------------------------------------	--

Тема. *Весна іде, красу несе!*

Розширення уявлень про лексичне значення іменників з абстрактним значенням; спостереження за виражальними можливостями іменників-антонімів. Побудова розповідей з елементами опису, віршів.

Зінтегровано зміст таких предметів:

- читання;
- спостереження за довкіллям;
- елементи образотворчого та музичного мистецтва.

Урок спарений — 2 уроки по 40 хвилин.

Диджиталізація. Розвиток умінь зіставляти схожі зовні мовні явища головні (домінантні), змінені слова, слова-родичі, слова, близькі за значенням. Вчити давати оцінні судження. Формувати вміння добирати виразні мовні засоби під час складання словесних малюнків, оповідань, віршів.

Супровідні цілі. Розвивати вміння слухати музику, виразно декламувати вірші.

Виховні цілі. Викликати у дітей захоплення красою природи, людських взаємин. Виховувати милосердя.

Обладнання. Квіти: проліски, ряст, мати-мачуха, калюжниця, нарциси; грамзаписи музичних творів, що відображають весну, сопілка (для гри на ній), фотоетюди та зображення весняної природи, лялька-Весна.

План уроку (на дошці)

1. Закличемо Весну.
2. Проведемо самодиктант.
3. Напишемо каліграфічно.
4. Встановимо зв'язок слів у реченні.
5. Прослухаємо легенду.
6. Зробимо відкриття.
7. Ознайомимось із незвичайними іменниками.
8. Поринемо в поезію.
9. Складемо і запишемо оповідання.
10. Зав'яжемо вузлик напам'ять.

На дошці:

Ку-ку! Чути в ліску.
Ходім співаймо, радо стрічаймо
Божу весну, Божу весну. *(Діти читають.)*

Повідомлення теми.

— Сьогодні ми будемо вчитися бачити красу в усьому, що відкривається нашому погляду, слуху, розуму, серцю. А також закріпимо знання про частини мови, зокрема іменники. *(Діти читають план уроку.)*

Хід уроку

Гостем на нашому святі буде Весна. Тільки треба її покликати.

1. Закличемо Весну.

(Діти співають, текст пісні записаний на дощці).

Прийди, прийди, весно красна,
чепури наш рідний край!
Засвіти нам сонце ясне,
з нами в гурті погуляй!

— Прочитайте перше речення. Яке воно за інтонацією та метою висловлювання? Для чого у веснянці вжито спонукальне речення з окличною інтонацією? Що треба пам'ятати, щоб записати перше речення? *(У ньому є звертання, його слід виділити комами. Кому слід також поставити при повторенні одного й того ж слова. В кінці — знак оклику.)*

2. Самодиктант.

— Записати перше речення, повторити його. Яке слово слід пояснити? *(Чепури).* Підкреслити букви, що позначають м'які приголосні звуки. Розібрати слова речення за частинами мови.

— Весна почула ваш заклик і ось вона. *(З'являється лялька-Весна.)*
А на дощці відкривається запис:

Весна іде, красу несе,
і тій красі радіє все.

(Слухання грамзапису мелодії, що відображає весну.)

— Що ви уявляєте, слухаючи музику?

— Намалюймо картину без олівця — словами *(колективна творчість)*.
Ллється тиха мелодія. Поринаємо у передранішню тишу. Все дримає навколо. Застигли краплинки роси на травинках. А хто це голос подає?

Це пташка озивається зі свого затишку.

Чого це зазвучали голосні фанфари — урочисто, піднесено, натхненно? Це гімн Сонцю. Ось воно — лагідне, променисте встає над світом. Розкриваються пелюстки квітів. Хто це тріпоче крильцями? Це пташка купається у калюжці. Бджілки та джмелики вилетіли, розправили крильця назустріч золотим променям. Шукають медок.

Ось і сама Весна виходить. Пішла у веселий танок.

(Діти виконують танок весни, створюючи відповідний хореографічний малюнок.)

— Як стало навкруги? *(Радісно, ясно, красиво!)*

(Хорове читання поетичних рядків "Весна іде ...".)

3. Каліграфічна хвилинка.

Спишемо каліграфічно речення.

Весна іде, красу несе.

— Кому належать слова? — “Весна ще так ніколи не співала”.

(Лісовій Мавці з твору Лесі Українки “Лісова пісня”).

— Які ще слова про сопілку говорить Мавка?

Як солодко грає,
як глибоко крає,
розтинає білі груди,
серденько виймає.

— От ми й відчули красу. Як ще люди виражали красу, в чому?

(У вчинках, справах, думках, у виробках.)

— Яку людину ви вважаєте красивою? Чому? *(Виставляється нарцис.)*

Ось перед вами нарцис. Гарна квітка? Назва її походить від імені героя грецької міфології.

— Чому тремтить нарцис? Чого він боїться? А може, тріпоче від радості?

5. Слухання легенди.

В одному селі жив дуже вродливий парубок на ім'я Нарцис. Це була гарна людина, і всі їй усміхалися. Одного разу, змучений полюванням, схилився Нарцис над джерельцем, щоб утамувати спрагу, і в дзеркальній воді побачив своє відображення. Вражений власною красою, хлопцень закохався у себе і не став помічати сонця, травичку, друзів. Побачили боги юнака і перетворили його на квітку, якій дали назву “нарцис”.

— Віднині ти завжди дивитимешся у воду.

Ось чому у цієї квітки голівка нахилена вниз.

— Як кажуть про людину, яка нічого не помічає? *(Байдужа, з крижинкою в серці, як у Кая — героя казки Г.К. Андерсена “Снігова королева”).*

— Чи може байдужа людина стати добрим товаришем? *(Ні, бо вона не допоможе, слабкого не захистить, не приголубить, не зігріє теплом свого серця.)*

Задання. Виберіть одне з суджень і запишіть.

Боги немилосердні. Перетворили такого красеня на квітку.

Байдужість робить найкрасивішу людину потворною.

Байдужість може перейти у ще потворнішу рису — заздрість, егоїзм.

6. Робимо відкриття.

— Який висновок можна зробити? Чи тільки гарна зовнішність робить людину красивою? Наведіть приклади протилежного.

(Діти пригадують казки, уривки з яких розповідають про те, як парубка з ведмежою головою бабуся назвала красенем за доброту його і допомогу, і т. п.)

— Яке ми зараз зробили відкриття? *(Красу ми можемо побачити, почути і ... відчути серцем.)*

— Отже, ми також зрозуміли, що іменник “краса” називає не річ, яку можна взяти в руки, а відчуття красивого. Він належить до групи таких

слів, що називають риси характеру людини та інші поняття, з якими ви ознайомитеся у подальшому навчанні. Оце і є наше відкриття.

7. Ознайомлення з незвичайними іменниками.

— А тепер поглибимо наші знання про це.

— Що можна протиставити красі? (*Потворність*.)

— Які риси характеру прикрашають людину?

Доберіть слова, протилежні за значенням до поданих.

доброта	(жорстокість)
ширість	(заздрість)
сміливість	(боягузство)
вірність	(зрада)

— Якою роблять людину такі риси, як зазнайство, лінь, егоїзм?

(*Потворною, некрасивою.*)

Доберіть до них слова, протилежні за значенням. (*Скромність, працьовитість, альтруїзм.* *)

— На які запитання відповідають ці слова? До яких частин мови їх слід віднести? (*Хоч вони і не означають такий предмет, який можна взяти до рук, але ми їх відчуваємо серцем і тому відносимо до іменників.*)

— А чи кожному відкривається краса? (*Ні, тільки уважній, небайдужій людині з чутливим серцем і проникливими очима.*) Той, хто бачить красу, сам стає красивим.

8. Пориньмо в поезію.

(*Слухання вірша Лесі Українки “Конвалія”.*)

— Що тут красиве? (*Конвалія.*)

— Доберіть близькі за значенням слова. Якими частинами мови виражені? (*Прикметниками.*)

Запис: гарна, чутлива, вродлива, приваблива конвалія.

— Назвіть слова, протилежні за значенням.

Запис: потворна, бридка, гидка.

— Хто тут є потворним, гидким, бридким? (*Панночка.*) Чому?

— Що є в житті найкрасивішим, а що найбридкішим?

— Про що цей вірш? (*Про жорстокість, байдужість людей та про незахищеність квітки, залежність її від людини.*)

— Усе, що існує в природі, залежить від людини — бути йому чи не бути.

— Діти, про що ж розповіли нам квіти?

— А може, нарцис не заслуговує того, щоб його берегли, може, його слід викинути? (*Відповіді дітей.*)

— Хто готовий це зробити? (*Якщо не відважаться, спитати, чому.*) (*Квітка не винна ні в чому.*)

— Справді, квітка не винна за дії людини. Погляньте і скажіть, яка це

---

*Альтруїзм — безкорисливе піклування про благо інших і готовність жертвувати для інших своїми особистими інтересами.

квітка, які почуття викликає? (*Почуття радості, захоплення, насолоди, жалю, бажання пригорнути, поцілувати.*)

— Скільки часу ви дивились би на неї? Довго? (*Важко відірвати очі, дивимося, як зачаровані.*)

— Що вам хотілось би сказати нарцису? (*“Не бійся, не тремти, цвіти довго-довго, красуйся, милуй усіх своєю вродою”.*)

9. Складання і запис оповідань.

— А зараз ми з вами складемо оповідання за поданою канвою про те, як квітка зробила красивим хлопчика. (*Зелементами опису.*) Ви можете вибрати один з варіантів основної частини, але можете скласти по-своєму.

Занн. Якось навесні хлопчик побачив ... . Він не міг одірвати очей від ... Довго стояв, як ... .

Основна частина

Перший варіант.

Хотів її зірвати і вже простягнув руку, ... коли бачить, затремтіли, ... І вона прошепотіла:

— Перед тим, як зірвати мене, скажи, яка я гарна.

Хлопчик здивувався, але розпочав:

— У тебе пелюстки, як ... ніжні, прозорі, золотаві. Всередині золота чашечка. На пелюсточці мерехтить краплинка, немов ...

Другий варіант.

Хотів зірвати ..., коли бачить, як з білосніжної пелюстки скотилася росяна краплинка. Йому здалося, що ... серце ... стислося від ... . Він сказав...

Третій варіант.

Раптом він почув:

— Не занапасти моєї краси, дай насолодитися життям, поквітувати вволю. Хлопчик занімів. Серце стислося з великого ... .

Кінцівка.

— Хлопчик замислився і сказав: “Пробач, красеню. Рости, квітуй, красуйся ... Моя рука не скривдить тебе.

(*Запис оповідань за вибором учнів.*)

Читання оповідань В. Сухомлинського “Хлопчик і дзвіночок”, “Конвалія у саду”.

Підсумок уроку.

1. Про що говорили на уроці? (*Про весну, красу.*)

2. Чи кожний може побачити і відчутти красу?

3. Чи кожен може бути красивим? (*Кожен, якщо буде гармонійним, добрим, чуйним.*)

Запис. Не родися красивим, а родися щасливим. (*Народне прислів'я.*)

— В чому проявляється краса людини?

Занн. Краса на весіллі, а злагода щодня.

— З краси води не пий.

10. Вузлики на пам'ять.

— А. П. Чехов сказав: “У людині все повинно бути прекрасне: і обличчя, і одяг, і душа, і думки”.

— Хто відповідає за всю красу земну? (*Людина*) Природа дарує красу людині, а людина вдячна природі, береже цю красу, розуміє, цінує, уміє насолоджуватися нею і сама творить красу.

— Ще один вузлик на пам'ять.

Я зірвав квітку, і вона загинула.

Я спіймав метелика, і він умер у мене на долоні.

І тоді я зрозумів,

що доторкнутися до краси можна тільки серцем.

Додаток

(*Дитячі твори, написані на уроці “Весна іде, красу несе”*)

Текст-розповідь з елементами опису

Хлопчик і нарцис

Якось навесні побачив хлопчик красиву квітку. Це був нарцис. Хлопчик не міг одірвати очей від нього. Довго стояв, мов зачарований. Хотів його зірвати і вже простягнув руку. Коли бачить: затремтіли пелюстки квітки, і почувся шепіт:

— Перед тим, як зірвати мене, скажи, який я гарний.

Хлопчик здивувався, але розпочав:

— У тебе пелюстки, як сонячні промінці, а в середині золотава чашечка. На пелюстці мерехтить росинка, немов перлинка, у ній різними кольорами виграє веселка.

І хлопчик замислився. А потім сказав:

— Пробач, нарцисе, рости, красуйся. Моя рука не скривдить тебе.

(*Гор Кордюк*)

Зберіг красу

(Текст-розповідь)

Якось навесні хлопчик побачив дуже гарну квітку нарцис. Він довго дивився на неї, мов зачарований, і не міг відірвати погляду.

Захотілося йому зірвати квітку, щоб подарувати мамі. Коли бачить, як із золотої пелюстки скотилася росяна краплинка. Хлопчикові здалося, що квіточка плаче. Серце його стислося від жалю, і він не зірвав квітку. Витяг з портфеля альбом, олівці і намалював нарцис. Мамі малюнок дуже сподобався.

(*Тетяна Ганзенко*)